

PŘEDMLUVA

(z tištěné formy PD)

Státní úřad statistický předkládá výsledky podrobného zpracování pohybu obyvatelstva v republice Československé v roce 1950. Tento rok je významným mezníkem v čs. demografické statistice. Především se konalo národní sčítání, jehož jednou složkou bylo také sčítání obyvatelstva. Klasifikace řady jevů při sčítání byla proto zavedena také ve statistice pohybu obyvatelstva a bude jí používáno po celou příští dekádu, resp. do dalšího sčítání lidu. Tak je tomu na příklad u třídění povolání a sociálních skupin. Ve všech tabulkách je užito škály osobního povolání z národního sčítání a to v rozsahu úseků osobních povolání. Klasifikaci sčítání lidu byla přizpůsobena také škála národností a náboženských vyznání. Výsledky získané sčítáním lidu se staly také základem pro pokračování ve výpočtu stavu obyvatelstva podle okresů a pro nový soubor desetitisícových měst, za něž se třídí přirozený pohyb obyvatelstva.

Pro statistiku přirozeného pohybu obyvatelstva bylo mezníkem vydání zákona č. 268/1949 Sb., o matrikách, podle něhož matriky, dosud vedené duchovními správami církví uznaných státem pro příslušníky těchto církví a národními výbory pro osoby ostatní, přešly dnem 1. ledna 1950 do rukou orgánů lidové správy. Vedením matrik bylo pověřeno 2600 místních (případně ústředních; obvodních, jednotných) národních výborů v českých zemích a kolem 1000 národních výborů na Slovensku. Tím bylo ukončeno statistické zpravodajství asi 4000 duchovních správ v českých zemích a asi 1000 notariátů na Slovensku. Přenesení matriční agendy a tím statistického zpravodajství na nové zpravodaje se stalo výnosem státního úřadu statistického č. 340-2812-49, uveřejněným pod poř. č. 47/1950 ve Sbírce oběžníků pro KNV. Převod agendy s hlediska statistického byl dobře zajištěn a matrikáři se již první rok stali velmi dobrými statistickými zpravodaji.

V souvislosti s vydáním zákona o matrikách upravilo ministerstvo zdravotnictví nově způsob hlášení narozených dětí. Stalo se to vyhláškou č. 1239/1949 Úř. list, díl I. Oznámení o narození každého živého a každého mrtvého dítěte vážícího 400 g se stalo doručením „Hlášení narození dítěte“ národnímu výboru pověřenému vedením matrik pro obvod místa narození a v druhém vyhotovení okresnímu národnímu výboru (okresnímu ústavu národního zdraví) v okrese narození dítěte. Hlášení podávaná léčebnými ústavami nebo lékaři a porodními asistentkami v terénu, musila být doručena jmenovaným adresátům do 24 hodin po narození. Zákonné lhůty podle matričního zákona a vyhlášky k němu vydané ministerstvem vnitra (č. 1225 / 1949 Úř. list, I) pro případ, že se porod stal doma a bez odborné pomoci, se tím neměnily (7 dní, resp. matka tehdy, až je toho schopna; § 13 zák. č. 268/1949 Sb.). Proti očekávání se počet hlášených narození změnil jen nepatrně. Celkově zvýšený počet narozených v roce 1950 ve srovnání s rokem 1949 byl způsoben zvýšenou porodností, nikoli změnou hlášení, která se nedotýkala živě narozených, nýbrž pouze mrtvě narozených. Celkový počet narozených se zvýšil jen asi o 600 mrtvě narozených (550 v českých zemích, 50 na Slovensku), o něž bylo hlášeno více nežli by bylo hlášeno podle starého systému, kdy podmínkou hlášení mrtvého plodu bylo stáří 28 týdnů (živé plody se hlásily zásadně všechny i podle dřívější úpravy). Zvláště na Slovensku se nový systém vžíval pomalu.

Zavedení váhového kritéria při hlášení o narození umožnilo, aby váhový znak a vedle něho i znak tělesné délky byly pojaty do sčítacích lístků rodných. Tím se stal znak „donošenosti“ (nyní „zralosti“) jen pomocným znakem.

Ke změně však došlo i ve statistice zemřelých, kde se podkladem pro matriční zápis a pro vyplnění sčítacího lístku úmrtního stal nově uspořádaný „Léčebný a ohledací list“, zavedený od 1. ledna 1950 výnosem ministerstva zdravotnictví č. 1/7-7498/50, otištěným pod poř. č. 382/1950 ve Sbírce oběžníků pro KNV, resp. již výnosem otištěným pod poř. č. 9/1950 ve Sb. oběž. pro KNV. Také uspořádání „Léčebného a ohledacího listu“ umožnilo sledovat váhové a délkové údaje ve statistice zemřelých kojenců.

Podkladem, obsahujícím údaje potřebné pro vyplnění sčítacího lístku oddavkového, se stala „Žádost o uzavření manželství“.

Ke změně došlo také ve statistice rozvodů, která přešla od 1. ledna 1950 na statistické oddělení ministerstva spravedlnosti. Tím došlo ke změně zpracovatele. Avšak v důsledku vydání zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, změnil se i způsob zpracování dat o rozvodech. Především byl jednotně pro celý stát upraven způsob právního ukončení manželského svazku a to rozvodem (dosud existovaly rozvody jako faktické ukončování spolužití a rozluky jako právní ukončení svazku). Důvody ukončení manželství, dosud taxativně vypočítávané, přestaly mít svou původní formu a z toho vyplynulo pro statistické zpracování nově formulovat skupiny těchto důvodů. Hlavní myšlenka zákona však spočívá v upevnění a posílení manželského svazku a v ochraně rodiny. Jak se to zákonu podařilo, mají dokázat také výsledky statistického zpracování. Výsledky poskytované ministerstvem spravedlnosti státnímu úřadu statistickému, jsou výběrem požadavků SLTS na toto zpracování.

Do našeho zpracování jsou prvně zařazena data o stěhování. Bylo to umožněno zavedením „Statistického záznamu přihlášky trvalého pobytu občana“ podle vyhlášky ministerstva vnitra č. 448/1949 Úř. 1. I, vydané k zákonu č. 52/1949 Sb., o hlášení obyvatelstva a o povolování pobytu cizinců. Tímto záznamem je sledován vnitřní pohyb obyvatelstva čs. státní příslušnosti od 1. května 1949, avšak teprve výsledky za rok 1950 lze označit za spolehlivé. Pohyb občana se zachycuje v místě jeho nového trvalého bydliště u místní ohlašovny (místního národního výboru, ve větších městech u orgánů národní bezpečnosti) vyplněním jmenovaného záznamu. Ohlašovny posílají měsíčně hromadně všechny záznamy okresním službám státního úřadu statistického ve svém okrese, které je zpracují do tabulek podle okresů vystěhování a zasílají k dalšímu centrálnímu zpracování státnímu úřadu statistickému v Praze, resp. statistické skupině Slovenského plánovacího úřadu v Bratislavě. Zpracování podle okresů vystěhování se provádí centrálně a o počtu vystěhovalých z okresů jsou příslušné okresní služby SÚS měsíčně informovány. Cizí státní příslušníci nejsou podchyceni. Data o zahraničním stěhování byla získávána takto: data o přistěhovalých čs. občanech byla získávána jednak od reemigračního odboru ministerstva sociální péče (individuální sčítací lístky), jednak ze statistických záznamů pro vnitřní stěhování. Data byla porovnávána a doplňována z obou pramenů. Data o vystěhovalých v roce 1950 byla získávána od ledna do září od vystěhovalecké stanice ministerstva sociální péče, od října 1950 od Čedoku (Československá dopravní kancelář, nár. podnik), který byl touto agendou po zrušení

vystěhovalecké stanice jmenovaným ministerstvem pověřen. Také zde byli podchyceni jen čs. státní občané.

Třídění byla rozmnožena o některé tabulky a kombinace, jak vyplyne z dalšího popisu příslušných oddílů pramenného díla.

Přehledná tabulka byla proti roku 1949 rozmnožena o data o stěhování. Jsou v ní zachyceni přistěhovalí a vystěhovalí jak z vnitřního, tak ze zahraničního stěhování.

Oddíl o sňatcích zůstává ve stejném rozsahu jako v roce 1949. Rozvedenými snoubenci se rozumějí osoby rozvedené podle nového práva nebo rozloučené podle dříve platných předpisů. Povolání, jak již uvedeno, bylo přizpůsobeno úsekům osobních povolání ze sčítání lidu. Názvy úseků byly schváleny Ústavem pro jazyk český. To platí i pro ostatní oddíly tohoto svazku.

V oddíle o narozených byly tabulky rozmnoženy o zpracování údajů o porodních vahách a délkách narozených dětí, avšak pouze za české země, neboť na Slovensku údaje nebyly dobře vyplňovány (tab. 16a-19). Jinak detaily třídění jsou stejné jako v roce předešlém. Pokud jde o znak „zralosti“, je třeba uvést, že k jeho stanovení se užívalo znaků porodních vah a délek: Za zralé se považovaly plody z jednoduchých porodů ve váze od 2500 g nebo délce od 48 cm (stačilo splnění jednoho znaku) resp. plody z porodů vícetčet ve váze od 1800 g nebo délce od 45 cm.

Oddíl o zemřelých byl rozmnožen o tab. 7. o zemřelých do 1 roku podle porodní váhy a délky v kombinaci s výdělečnou činností matek. Výpočet kojenecké úmrtnosti podle tohoto posledního znaku však nelze dobře provádět, protože jde o výdělečnou činnost v době úmrtí dítěti, nikoli též v době jeho narození. Nejde tedy o umírající z téhož souboru, který zjišťujeme v tab. 11a. a 11b. oddílu narozených. Tabulka však přesně slouží ke studiu kojenecké úmrtnosti podle znaků váhových a délkových. Porodní váhy a délky zemřelých kojenců jsou prověřovány u dětí do stáří 1 měsíce přímo porovnáním příslušného úmrtního lístku s lístkem rodným. Nesrovnalosti jsou na základě původních hlášení a ohledacích lístků opraveny, takže o jednom a též dítěti jsou znaky identické v obou sčítacích lístcích. Je vhodné poznamenat, že čs. demografická statistika je prvá na světě, která v celostátním měřítku zpracovává tato data v takovém rozsahu, a že již předběžná sdělení byla odbornými lékařskými kruhy uvítána jako mimořádný přínos naší demografie čs. zdravotnictví.

Oddíl příčin smrti byl doplněn v tab. 3. zemřelých podle „Podrobného seznamu“ příčin smrti (1948) u XVII. „N“ třídy daty za Slovensko.

Částečně byl přebudován oddíl o rozvodech a neplatných manželstvích. Platí to zejména o důvodech rozvodů, jak jsme se zmínili v hořejších odstavcích. Zpracování bude nutno později těsně přimknout ke zpracování sňatků, aby bylo možno vypočítávat příslušné ukazatele.

Oddíl o stěhování obyvatelstva je sestaven ze základních dat o mechanickém pohybu vnitrostátním i zahraničním. Lze říci, že hodnota a úplnost údajů je ve srovnání s podobnými statistikami zahraničními značná. Možno za to děkovat oblastní službě

státního úřadu statistického a centrálnímu zpracování, které umožňuje zpracovat data o přistěhovaných a vystěhovaných (u vnitřního stěhování) z týchž pramenů, takže bilance obyvatelstva je stále vyrovnaná. V tabulkách jsou obsaženy základní pohyby obyvatelstva: podle směru pohybu, podle měsíců, podle druhu pohybu (z obce do obce téhož okresu, z okresu do okresu téhož kraje, z kraje do kraje téže země, ze země do země v celostátním měřítku), bilance pohybu a někteří ukazatelé. Tabulky jsou výsledkem ručního zpracování. Větší detaily (na př. pohlaví, věk, povolání a pod.) nebyly tříděny. V rukopise zůstaly tabulky o vnitřním stěhování podle okresů přistěhování v kombinaci s okresem vystěhování. Pro publikaci jsou však příliš rozsáhlé.

Ke studiu tabulky 1. o stěhování je třeba připomenout, že data ve sl. 2 pro územní jednotku vyššího typu nejsou součtem dat za územní jednotky nižšího typu, protože data za okresy jsou úhrny stěhujících se z obce do obce v hranicích okresů, data za kraje jsou nejen úhrny za osoby stěhující se z obce do obce v hranicích okresů, ale také úhrny za osoby stěhující se z jednoho okresu do druhého v hranicích jednoho a téhož kraje. Počet stěhujících se v českých zemích nebo na Slovensku je pak úhrnem všech stěhujících se v hranicích jmenovaných území a podobně celostátní úhrn reprezentuje úhrn veškerého vnitřního stěhování (prakticky z obce do obce bez ohledu na hranice okresu, kraje nebo země). Poměrná čísla počítaná ze sl. 2. jsou uvedena ve sl. 12.

Ve sl. 3 až 8 téže tabulky jsou - podobně jako v přehledné tabulce - data za vyšší územní jednotky údajů o přistěhování nebo vystěhování právě za tyto územní jednotky, takže nejde o součet dat za územní jednotky nižšího typu. Data jsou podkladem pro bilanci mechanického pohybu každého území.

Statistické zpracování dat o pohybu obyvatelstva v roce 1950 řídil po vědecké stránce Dr. Vladimír Srb ve spolupráci s M. Krátkou na úseku sňatků, narozených a rozvodů, s F. Podhorou na úseku zemřelých a příčin smrti, s A. Spatzovou na úseku stěhování, s F. Ďurd'ovičem za Slovensko a na publikačních pracích kromě toho s R. Jelínkovou.

V Praze v srpnu 1955.

Dr. František Fajfr,
předseda státního úřadu statistického

Dr. Otto Kozák,
vedoucí odboru 32 Obyvatelstvo